

CERH VE TA'DİLİN TENKİDİ

Yard. Doç. Dr. Selahaddin POLAT

Cerh lugatta : Maddî olarak bir âletle yaralamak veya kötü söz söylemek suretiyle incitmek manalarına gelir. Hadis ilminde ise, hadis rivayet eden kişinin güvenilir olmadığından dolayı, naklettiği hadisin kabul edilmeyeceğine hükmedilmesi manasını taşır. Ta'dil ise bunun zıddıdır. Yâni râvi hakkında «rivayetleri kabul edilebilir» hükmü verilmesidir. Ta'dilin müteradifi (eş anlamlısı) olarak tezkiye kelimesi de kullanılmaktadır.

Bu incelememizde «cerh ve ta'dilin tenkidi» başlığıyla, râviler hakkında verilen cerh ve ta'dil kararının; doğru, isabetli, tarafsız ve objektif olup olmadığıнын incelenmesi şeklinde tenkid süzgecin-den geçirilmesini kastediyoruz.

Hadis ilmi cerh - ta'dil üzerine kurulduğuna göre, bu kadar önemli bir faaliyetin başboş bırakılmayacağı bir takım ölçüleri ve prensipleri olacağı tabiidir. Herkes, her önüne geleni gelişigüzel cerh ve ta'dil edemeyecektir. Her şeyden önce cerh ve ta'dil yapacak kişinin bir taraftan cerh ve ta'dil sebeplerini çok iyi bilmesi, diğer taraftan da hakkında hüküm vereceği kişiyi yakından tanıması gerekmektedir. Ayrıca rivayet ettiği hadisin kabul edilebilmesi için bir râvide aranan şartlar, o râvi hakkında cerh ve ta'dil hükmü verecek kişide de bulunmalıdır. Hadis râvisinde aranan güvenilirlik vasfının, bize o râvinin güvenilir olup olmadığını haber veren kişide de aranmaması temelsiz bina yapmağa kalkışmak gibi bir saçmalaktır.

İşte bu sebepledir ki muhaddisler, râvileri tenkid edecek kişilerde ilim, takvâ, vera, sıdk, taassuptan uzaklık, tarafsızlık, cerh ve tezkiye sebeplerini bilmek, tecrübe, mümârese (alışkanlık), maharet vasıfları bulunmasını gerekli görürler (1). Bu anlayışın sonu-

(1) Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-Zehbî, Tezkiratü'l-Huffâz, Haydarabad 1956, s. 4; Abdulâlî Muhammed b. Nizâmuddîn el-Ensârî, Fevatihu'r-Rahamût Şerhu Müsellemü's-Subût, Mısır - 1322 (el-Mustasfâ ile beraber basılmıştır), 2/154.

cadur ki cerh ve ta'dil ayrı bir ihtisas sahası haline gelmiş ve bu konuda herkesin hükmüne itimad ettiği, cerh ve ta'dil imamları yetişmiştir.

İsabetli olup olmadığının bilinebilmesi için cerhin, müfesser (cerh sebebi açıklanmış) olmasının şart koşulmuş bulunması çok dikkat çekicidir. Bir râvi hakkında hem mübhem (kapalı, sebebi belirtilmemiş) bir cerh, hem de mübhem bir ta'dil mevcutsa ta'dile itibar edilir, cerhe itibar edilmez. Cerhedenlerin sayısı ne kadar çok olursa olsun durum değişmez. Ta'dilde ise sebebin zikrine gerek görülmemiştir (2).

Cerh sebeperi şahıstan şahısa değiştiğinden ve herkes cerh sebeplerini hakkiyla bilemediğinden, cerhin müfesser olması şart koşulmuş, böyle olmayan cerhlere itibar edilmemekle, indî cerhlerin önüne geçilmek istenmiştir. Çünkü cerh ve ta'dil imamları dahi, hakikatta cerh sebebi olmayan kusurlardan dolayı râvileri cerhetmişlerdir (3). Nitekim Hatib el-Bağdâdî (463/1070), aslında râviyi adâletden düşürücü olmadığı halde cerh sebebi zannedilen vasıflara dair örnekler vermektedir. Bunlar arasında : Kendinden küçüklerden hadis aldığından, rivayet esnasında kıraatla semân farkını belirtmediğinden, bindiği atı tekmelediğinden, ayakta veya kibleye karşı küçük abdestini yaptığından, çok konuştuğundan, evinden tambur sesi işitildiğinden, hadisi alınmayan kişilerden bahsedilmektedir (4). Görüldüğü gibi bunlar bir râvi için cerh sebebi değildir. Nitekim Buhârî (256/870), Müslim (261/875), Ebû Davud (275/888) gibi büyük muhaddisler, müfesser olmayan şekilde cerhedilen râvilerden hadis almışlar, onlar hakkındaki cerhlere itibar etmemişlerdir (5).

İbn Hacer el-Askalânî (852/1447), cerhedildikleri halde, cerh sebebinin mu'teber ve müfesser olmaması sebebiyle Buhârî tarafından hadisleri alınan râvilerin uzun bir listesini vermektedir (6).

- (2) Cerh ve ta'dil kitaplarına göz atılan herkes, mübhem olduğu için reddedilen cerhlere dar bol miktarda örneklere rastlayabilir. Cerhin ancak müfesser olduğu takdirde kabul edileceği hususu aşağı yukarı bütün hadis ve fıkıh usûlü kitaplarında zikredildiğinden burada ayrı ayrı referansta bulunma lüzümü hissedilmemiştir. Bu konudaki ifadeleri etrafı bir şekilde görmek için bkz. : Abdulhayy el-Leknevî, er-Ref'u ve't-Tekmil fi'l-Cerhi ve't-Ta'dil Haleb - 1968, 65 - 86; İbnü Hacer el-Askalânî, Hedyü's-Sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî, Bulak - 1301, 382 - 452.
- (3) Hedyü's-Sârî, 381.
- (4) Hatib el-Bağdâdî, el-Kifâye fi'lmi'r-Rivâye, Mısır - Birinci baskı 181 - 186.
- (5) A.e. 179.
- (6) Hedyü's-Sârî, 461 - 5.

Burada bir mesele ortaya çıkmaktadır. Mübhem cerhin makbul olmaması kaidesi hadis imamlarının mübhem cerhelerine de şâmil midir ? Yani sebebini belirtmediklerinde onların cerhleri de kabul edilmez mi ? Bu konuda muhaddisler arasında iki görüş mevcuttur. Bazı muhaddisler hadis imamlarının ilmine ve cerh sebeberine vukûfiyetlerine güven dolayısıyla, onlar tarafından yapılan mübhem cerhlerin makbul olduğunu, cerh sebebini açıklama zorunluluğunun hadis imamları dışındaki kişiler için söz konusu olduğunu belirtmişlerdir (7). Diğer grup ise, imamların mübhem tenkidlerinin de makbul olmadığı görüşündedir. Bu gruba göre imamların mübhem cerhleri, râvinin durumu aydınlığa kavuşuncaya kadar hüküm vermede acele edilmemesi bakımından yarar sağlar. Bunun dışında bir hüküm ifade etmezler (8).

Büyük muhaddis İbn Hacer böyle bir genelleme yerine, meseleyi şartlı olarak inceleme taraftarıdır. Şöyle demektedir : «Bir râvinin cerh ve ta'dili hususunda muhaddisler ihtilâf ederlerse doğru olan, meseleyi kısımlara ayırarak mütalâa etmek ve ona göre hüküm vermektir. Eğer cerh müfesser ise kabul edilir. Yoksa ta'dil esas alınır. Ebu't-Tayyib et-Taberî gibi, «ta'dil mukaddemdir» diyenlerin sözleri bu şekilde yorumlanmalıdır. Fakat meçhûlu'l-hâl ise ve hakkında herhangi bir hadis imamının mübhem cerhinden başka bilgi yoksa, o zaman cerhle amel eder, cerhin sebebini araştırmayız. Müfesser olmayan cerhin kabul edilmemesi, bir şahsın cerh ve tevsikinde ihtilaf edildiği takdirde sözkonusudur. İbn Abdilberr'in (463/1070) : «Adaleti sahih, ilminde imamlığı sabit olan kişiler ve âlimler hakkında cerh hükmü veren kişi, cerhi için delil getirmedikçe itibar edilmez» şeklindeki ifadesi (9) de bizim görüşümüzü desteklemektedir.

Hakkında ta'dil bulunmayan ravi, hadis istilahındaki meçhul râvi durumundadır. Böyle birisi hakkında mübhem bir cerh bulunması halinde, cerh alternatifinin işletilmesi daha tutarlı ve isabetli görünmektedir.

- (7) Hatib a.g.e. 178; Şehâvî Muhammed b. Abdîrrahman, Fethu'l-Muğîs alâ Elfiyeti'l-İrâkî fi'l-Hadis, Medine - 1968, 1/284.
- (8) İmamların mübhem cerhinin makbul olup olmadığı hk. görüşler için bkz. Tehânevî, Zafer Ahmed, Kavâid fi Ulûmi'l-Hadis, Beyrut - 1972, 173.
- (9) İbnu Hacer el-Askalânî, Lisânu'l-Mîzân, Beyrut - 1971, 1/15-16.

Hadis imamlarının cerhlerinin mübhem de olsa makbul sayılmasını benimseyenler, onların cerh sebeplerini çok iyi bildikleri noktasından hareket ederek bu fikre varmaktadırlar. Halbuki cerhte isabetsizlik, sadece cerh sebeplerini bilmemekten kaynaklanmamaktadır. İleride örneklerini sunacağımız gibi, cerh sebeplerini çok iyi bilen bir hadis imamı da cerhte müteşeddidiği, taassubu, tarafgirliği veya hatası sebebiyle isabetsiz cerh hükmü verebilmektedir. Onun da beşer olduğu, hissi ve sübjektif hükümleri olabileceği gözden uzak tutulmamalıdır.

Geçen asırda Hindistan'ın yetiştirdiği büyük muhaddislerden Abdulhayy el-Leknevî (1304/1886), münekkid ve muhakkik bir zihniyeti ortaya koyan şu sözleri söylemektedir : «Bazı cerh ve ta'dil ehlinin, bir râvi hakkında cerh hükmü bulunmasından dolayı, o râviye mecrûh damgası vurmakta acele etme. Meseleyi iyice incele. Çünkü bu çok tehlikeli bir iştir. Hangi râvi hakkında olursa olsun her cerhedenin sözünü kabul etmen helâl değildir. İsterse cerheden hadis imamı veya meşhur âlimlerden olsun (10).

Bu fikirlerinin gereği olarak Leknevî, cerh ve ta'dil kitaplarındaki mübhem cerhlere dayanarak râviyi mecruh saymanın yanlış olduğunu savunmaktadır (11). Fakat bu kitaplardaki mübhem cerhler tamamen itibar edilmeğe değmez ve faydasız değillerdir. Suyûtî'nin belirttiği gibi, bu mübhem cerhlere ma'fuz râviler hakkında tevakkuf ederiz. Yani durumlarını derinlemesine incelemek üzere haklarında hüküm vermeyi geciktirir, bu konuda acele etmeyiz. Araştırmalarımız sonucu haklarında şüphemiz gider, ta'dil yönü ağır basarsa hadislerini alırız (12). Şu halde ricâl kitaplarındaki mübhem cerhler, kesinlik ifade eden hükümler değil, ihtar işareti veren kırmızı ışıklardır.

Çağdaş muhaddis Zafer Ahmed et-Tehânevi de aynı görüşü paylaşmakta ve şöyle demektedir : «Hakkında hiç tevsik bulunmayan bir râvi, mübhem bir şekilde cerhedilmişse hadisini almada tevakkuf edilir. Râvi hakkında bir kişinin tevsiki mevcutsa, mübhem cerh reddedilip tevsik esas alınır. Hakkında mübhem cerh ve tevsik bulunan kişinin hadisi hasendir. Ricâl kitaplarındaki müb-

(10) Leknevî, er-Ref', 174.

(11) A.e. 87.

(12) Bkz. Suyûtî, Celâlüddin, Tedrîbu'r-Râvi fi şerhi takrîbi'n-Nevevî, Mısır-1386, 307.

hem cerh ve tevsikler böyledir. Ta'dile itibar edilip hadisleri alınır. Mübhem cerh, bir kişi tarafından da olsa tevsik edilen kişiye tesir etmez (13).

Mübhem cerhin makbul sayılmaması, cerhin isabetli olup olmadığını kontrol imkânsızlığının bir sonucudur. Modern mevzuâtta âmirlerin idâresi altındaki kişilerin sicilini düzenlerken olumsuz, kanaatte iseler, bunun belgelemek zorunda olmalarıyla; cerhin müfesser olmasının şart koşulması, aynı endişe ve gerekçelerden doğmuş benzer tedbirlerdir.

Hadis tarihinde sağlam bir şekilde işleyen cerh ve ta'dilin tenkidi işlemi günümüzde unutulmuş görünmekte, hakkında mübhem bir cerh ifadesi görülür görülmez râvi reddedilmektedir. Bilhassa bol miktarda mübhem cerh ifadeleri ihtiva eden rical kitaplarından istifade ederek, râvilerin durumu araştırılırken, bu mübhem tabirlerin ifade ettiği mâna gözden uzak tutulmazsa bu çeşit hatalara düşülmemiş olur.

Buraya kadar, müfesser olmadığı için kabul edilmeyen cerhler üzerinde durduk. Halbuki cerhin makbul olabilmesi için, sadece müfesser olması da yeterli değildir. Gerekli şartları taşımayan müfesser cerhlere de itibar edilmez. Biz burada muteber olmayan cerhleri ve örneklerini ayrı ayrı ele alarak incelemeye çalışacağız.

MAKBUL OLMAYAN CERH VE TA'DİLLER :

1. Cerhedinin Mecrûh Olması :

Mecrûh olan bir kişinin, cerhi de, ta'dili de kabul edilmez. Meselâ Ebu'l-Feth el-Ezdi (374/984), mecrûhlar hakkında büyük bir eser yazmış olmasına rağmen, kendisi mecrûh olduğu ve cerhte aşırı gittiği için cerhlerine muhaddisler tarafından itibar edilmemiştir (14). Cerh ve ta'dil kitaplarında, Ezdi'ye itibar edilmeyeceğine dair ifadelere sıkça raslanır.

Yahyâ b. Müslim el-Bekkâ (130/747) (15), metrûku'l-hadis» olduğu için, İkrime hakkındaki cerhinin makbul sayılmayacağı

(13) Tehânevî, a.g.e. 173.

(14) Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddin Mizânü'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl, Beyrut - 1963, 3/523. Muham b. Huseyn el-Ezdi maddesi; İbnü Hacer el-Askâlânî, Tehzîbu't-Tehzîb, Haydarâbad - 1325, 1/36. Ahmed b. Şebib md; Hedyü's-Sâri, 383 Ahmed b. Şebib md., 387 İsrâil b. Mûsa md.

(15) Tercemei hali için bkz. : Zehebî, Mizan, 4/382, 409; İbn Hacer, Tehzib, 11/278 - 9.

(16); Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî (207/822) mecrûh olduğundan, İbn Sa'd (230/844) tarafından onu kaynak olarak yapılan cerhlere itibar edilmeyeceği İbnü'l-Hacer tarafından (16 a) belirtilir.

2. Cerhedenin Cerhte İfratkâr ve Aşırı Olması :

Ricâl tenkitçilerinden bir kısmı cerhte ifratkârdırlar. Aslında cerh sebebi olmayan kusurlardan dolayı râvileri cerhederler. Mese-lâ Ebu'z-Zinâd, Abdullah b. Zekvân'ı sultana hizmet ettiği için (17) cerhetmiştir. İbn Abbas'ın azadlı kölesi İkrime, idareci ve âmirlerden hediye aldığından dolayı (18), cerhedilmiştir. Şu'be (160/776), Minhal b. Amr el-Esedî'nin evinden tanbur sesi işittiği için hadislerini almamıştır (19). Yine Şu'be'nin, atını hızlandırmak için tekmeleyen bir râviden hadis almadığı nakledilir (20). Zâhid münekkidler bâzı râvileri dünyaya daldıkları gerekçesiyle cerhetmişlerdir (21). Hatta İmam A'zam fıkıhla meşgul olduğu için zayıf addedilmiştir (22). Halbuki bu gibi fiiller muhaddislerce cerh sebebi sayılmamıştır.

Cerh konusunda böylesine tavizsiz ve aşırı davrananlara, hadis ıstılahında, müşeddîd, müteşeddîd, müteannit (çok kusur bulan) gibi isimler verilmektedir. Bunların tevsiki makbuldür. Cerhleri ise ihtiyatla karşılanır. Sehâvî (902/1496), böylelerinin cerhleri karşısında takınılması gereken tavrı şöyle dile getirmektedir : «Ricâl tenkitçilerinden cerhte müteannit, ta'dilde çok titiz olanlar vardır. Birkaç önemsiz hatasından dolayı râviyi hemen cerhederler. Böyle birisinin tevsik ettiği râviye sınıksızdır. Bir râviyi cerhettiklerinde ise bak : Başkaları da o râviyi cerh ediyor mu ? Hâzik tenkitçilerden tevsik eden yoksa o râvi zayıftır. Bir kişi de olsa tevsik eden varsa, cerh ancak müfesser olursa kabul edilir, aksi halde kabul edilmez (23).

(16) İbn Hacer, Hedyü's-Sâri, 426 İkrime md.

(16 a) A.e. 416 Abdurrahman b. Şureyh md., 447 Nafi b. Amr el-Mekkî md.

(17) A.e., 498. Humejd b. Bilâl ve Humejd et-Tavil maddeleri, 411.

(18) A.e. 424.

(19) A.e. 446.

(20) Sehâvî, a.g.e. 1/280.

(21) Hedyüssâri 382; Hatîb, «el-Kifâye» sinde 181-6 sahifeler arasında, aslında cerh sebebi olmayan kusurlardan dolayı cerhedilenlere örnekler vermek için müstakil bir bölüm ayırmıştır.

(22) Ensâri, Fevâtiḥ, 2/154.

(23) Sehâvî, a.g.e. 3/358-9.

Müteşeddidler cerhlerinin müfesser olmadıkça kabul edilmemesi, hakikatte cerh sebebi olmayan bir gerekçeyle cerhetmiş olmaları ihtimalinin çok fazla olmasındandır.

Nitekim Tâcuddîn es-Sübki (771/1369) : «Mutlak olarak cerhi takdim etseydik, imamlar dahi cerhedilmekten kurtulamazdı» (24) demek suretiyle, cerhte aşırı gidenlerin işi nerelere kadar götürdüklerine veciz bir şekilde dikkat çekmiştir.

Leknevi de «Bir hadise müteşeddidler zayıf veya mevzu der, mutavassıtlar (cerh ve ta'dilde ifrat ve tefritten uzak olup orta yolu tutanlar) ise hasen veya sahih hükmünü verirlerse, mutavassıtların görüşü tercih edilir» dedikten sonra, Nesai'den şöyle bir nakilde bulunmaktadır : «Bir râvîyi İbnu Mehdi tevsik eder, Yahyâ b. Maîn taz'if ederse Yahyâ'nın cerhteki aşırılığından dolayı, o râvî terkedilmez» (25).

Aşağıdaki isimlerini zikredeğimiz kişiler kaynaklarda müteşeddidler olarak kaydedilmektedir :

Şu'be (160/776) (26).

Yahyâ b.Said el-Kattân (198/813) (27).

Yahyâ b. Maîn (233/847) (28).

Alî b. Abdillâh el-Medîni (234/848) (29).

Ebû Hâtim er-Râzi (277/890) (30).

Muhammed b. Amr el-Ükayli (322/937) (31).

İbnu Hibbân (354/965) (32).

-
- (24) Sübki, Tâcuddin Abdulvehhab b. Ali, Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ, Mısır - 1964, 2/9.
- (25) Leknevi, El-Ecvibetu'l-Fâdila li'l-Es-ileti'l-Aşerati'l-Kâmile, Halep - 1964, 163, 179.
- (26) Bkz : 20, 21 No'lu dipnottaki kaynaklar.
- (27) Bkz : Zehebî, Mizan, 2/171 Süfyân b. Uyeyne md., 2/255 Cefy b. Süleyman md.; Hedyüssârî - 423 Osman b. Amr el-Abdî md.
- (28) Bkz : Leknevi, er-Ref', 176, 187.
- (29) Hedyüssârî 434, Fudayl b. Süleyman md.
- (30) Bkz : A.e. 441 Muhammed b. Ebî Adî md.; Ebû Hâtim meçhul olmayan birçok kişiyi meçhul olmakla ta'netmiştir. Msl. Bkz : Hedyüssârî, 411 Abbas el-Kantârî md., 396 Hakem b. Abdillâh el-Basrî md., Suyûtî, Tedrib, 1/320; Tehânevi, Kavâid, 265 - 8.
- (31) Zehebî, Mizan, 3/140 Alî el-Medîni md. Ukayli'nin aşırı cerhleri için bkz : Leknevi, er-Ref', 254 vd. (Nâşir Abdulfettah Ebû Gûddenin 4 nolu dipnotu).
- (32) Zehebî, Mizan, 2/253 Süleyman b. Amr el-Kelbî md., 3/45 Osman b. Abdirrahmân et-Tarâifi md., 1/274 Eflah b. Said el-Medeni md.; Leknevi, er-Ref', 203 - 208, 204 (Nâşirin dipnotu) : Tehânevi, Kavâid, 180 - 6.

- İbnu Adıyy (365/975) (33).
 İbnu Hazm (456/1063) (34)
 Cûzekânî (543/1148) (35)
 İbnu'l-Cevzî (597/1200) (36).
 İbnu'l-Kattân (Alî b. Muhammed el-Fâsî) (628/1230) (37).
 Hasen b. Muhammed esSâğânî (650/1252) (38).
 İbnu Teymiye (728/1327) (39).

Bu muhaddislerin müteşiddid sayılmasından, hepsinin de cerhlerine itibar edilmeyeceği mânâsı çıkarılmamalıdır. Bilhassa adigeçen muhaddislerin mütekaddimûndan sayılan ilk beşi, cerh ve ta'dil ilminin müessisi sayılan büyük rical tenkitçilerindedir. Müteşeddid sayılmaları diğer rical tenkitçilerine göre daha titiz ve ihtiyatkâr olmalarından kaynaklanmış olsa gerektir. Bu, onla-

- (33) Zehebî Mîzanü'l-İ'tidâl isimli eserini, İbnu Adıyy'in zayıf râvilere tahsis ettiği «el-Kâmil» isimli eserinden özetlemiştir. Fakat İbnu Adıyy'in eserine aldığı halde sika olan kişileri savunmaktadır. Bkz : Mîzan, 1/2, 4/616. İbnu Adıyy'in cerhteki aşırılıklarının Zehebî tarafından tenkitleri için bkz : Mîzan 1/402 Cafer b. İyas md., 1/362 sâbit b. Eslem md.; İbnu Adıyy'in hanefilere karşı cerhteki aşırılıkları için bkz : Kevserî, Muhammed Zâhid, Takdimetu Nasbu'r-Râye, Beyrut - 1973, 1/57.
- (34) Hedyüssârî, 385 İbrahim b. Tahmân md., 398 Huseyn b. Irak md., 410 Ebuttufeyl Amr b. Vâsile md., 414 Abdullah b. Atâ ed-Dimeşkî md. İbnu Hazm tarafından; Tirmizî, Bağavî, İsmail b. Muhammed es-Saffâr, Ebul Abbas el-Esamm gibi meşhur muhadislere mechûl damgası vurulmuştur. Bkz : Zehebî, Mîzan, 4/678 Muhammed b. İsa et-Tirmizî md. İbnu Hacer, Lisânü'l-Mîzân, 4/198; Tehzîbu't-Tehzîb, 9/388, Leknevî, er-ref', 183-6 (Nâşirin dipnotu); Tehânevî, Kavâid, 268-72.
- (35) Cûzekânî «el-Ebâtîl» isimli eserinde pek çok hadisi, sahih hadislere muhalif olduğu gerekçesiyle bâtil saymıştır. Halbuki bu hadislerin çoğu makbul hadislerdir. Bkz. : Zehebî, Tezkiratü'l-Huffâz, Haydarabad - 1958, 1308; İbnu Hacer, Lisân, 2/270; Sehâvî, a.g.e. 1/238.
- (36) İbnu'l-Cevzî, «Mevzûat» ve «el-İlelü'l-Mütenâhiye» isimli eserlerinde pek çok sahih ve hasen hadise mevzû damgası vurmuştur. Bkz : Sehâvî, e.g.e. 1/236; Zehebî, Mîzân, 1/16 Ebân b. Yezid md.; İbnu'l-Cevzî'nin ifratına dair geniş bilgi için bkz. : Leknevî, er-Ref', 163-171.
- (37) Zehebî der ki : «İbnu'l-Kattân, hakkında muâsır imamların ta'dil ifadesine raslamadığı her râviyi mechul saymıştır. Halbuki muhaddislerin cumhûru; kendilerinden birden çok kişinin hadis naklettiği râvileri, haklarında ta'dil ifadesine rastlanmasa bile mechûl saymazlar. Bkz. : Zehebî, Mîzan, 1/556, 3/426.
- (38) Sâğânî «el-Mevzûat» isimli kitabında pek çok sahih, hasen ve za'fı hafif olan hadise mevzu demek suretiyle aşırı gitmiştir. Bkz : Sehâvî, a.g.e., 1/238.
- (39) İbnu Hacer, Lisân, 6/319 Yusuf b. Hasen el-Hillî md.; Leknevî, ecvibe, 174-6.

rın hadis ilmindeki haklı otoritelerinden hiç bir şey eksiltmez. Çünkü pek çok râvinin durumunu onlar vasıtasıyla bize aktarılan malûmatla öğrenebiliyoruz. Onların müteşeddid sayılmaları cerhlerinin hiçbir değeri olmadığı manasına gelmez. Sadece başkalarının ta'dil ettiği râviler hakkındaki cerhleri ihtiyatla karşılanır. Kaldı ki kimlerin müteşeddid, kimlerin mutavassıt oldukları hakkında, muhaddisler arasında kesin bir ittifak da görülmemektedir.

3. Ta'dil Edenin Mütesâhil Olması :

Râvileri kolayca ta'dil ve tevsik eden, bu konuda fazla titizlik göstermeyen, her kusuru kolay kolay cerh sebebi saymayan kişilere hadis istilâhında «mütesâhil» veya «mütesamih (müsâmahâ-kâr)» denir. Bunlar, müteşeddidlerin zıddıdır. Ortada mutavassıtlar ve mu'tediller vardır.

Müteşeddidlerin cerhi gibi, mütesâhillerin ta'dili de ihtiyatla karşılanmalıdır (40). Bir râvi hakkında mütesahilin ta'dili, mütevassıtın cerhi mevcutsa zayıf olduğuna hükmedilir (41).

Mütesâhillere örnek olarak İmam Tirmizî (279/892) ve Hâkim en-Nisâbüri (405/1014) verilebilir. Tirmizî'nin hadis rivayet ettiği bazı şahısları, âlimler mecrûh saymışlar, sahih hükmünü verdiği bazı hadisleri sahih kabul etmemişlerdir (42).

Hâkim'in tesâhülü ise meşhurdur. Buhari ve Müslim'in hadis alma şartlarına uyduğu halde, onlar tarafından sahihlerine alınmayan hadisleri bir araya toplamak gayesiyle yazdığı «el-Müstedrek isimli eserinde pek çok zayıf ve mevzu hadis bulunmaktadır (43).

4. Mezheb Taassubundan Kaynaklanan Cerhler :

Ricâl kitaplarını incelediğimizde, itikâdi ve fikhî mezhep farklılıklarından dolayı bazı râvilerin haksız olarak cerhedildiklerini görüyoruz. İbn Hacer bu hususa şu sözleriyle dikkat çekmektedir :

(40) Sehâvî, a.g.e. 3/359.

(41) Leknevî, Ecvibe, 161.

(42) Tirmizî'nin tesâhülü için bkz. : Zehebî, Mizan, 3/407 Kesir b. Abdillâh md.; İbnu'l-Kayyim Muhammed b. Ebî Bekir, Zâdu'l-Maâd fî Hedy-i Hayri'l-İbâd, Mısır - 1970, 2/10.

(43) Hâkim'in tesâhülüne dâir ifadeler için bkz. : Zeyleî, Nasbu'r-Ra'ye, 1/341-2; Zehebî, Mizan, 1042-5; İbnu Salâh Osman eş-Şehrâzûrî, Ulûmu'l-Hadis, Beyrut - 1978, 11; Suyûtî, Tedrîb, 1/105-7.

«Akâiddeki farklılıkları sebebiyle, bir grup diğerini ta'netmiştir. Bu konuda dikkatli olup, doğruluğu sâbit olmadıkça böyle cerhlere itibâr etmemek gerekir (44).

Râfiî de şöyle der : «Münekkidlerin, adil bir râviyi cerh, fâsık bir râviyi tezkiye hatasına düşmemeleri için, düşmanlık ve mezhep taassubundan uzak olmaları gerekir. Pek çok imam, kendileri hatalı, karşı gruptakiler isabetli olmalarına rağmen muhaliflerini cerhetmişlerdir (45).

Tarafgirlik illetinden yakınan ve bu yüzden bazı muhaddisleri tenkid eden ricâl kitabı müellifleri bile bu mezhep tarafgirliğinden kurtulamamışlardır. En azından kaynaklardan nakiller yaparken farkedilmesi zor tasarruflarda bulunmuşlardır. Meselâ Zehabî, isbat mezhebine meyyâl, tenzih mezhebine (46) muâriz olduğundan dolayı; ehl-i isbâtın tercüme-i hallerini verirken övgülere geniş geniş yer vermekte tenkidleri geçiştirmektedir. Karşı gruptan bir râvi hakkındaki tenkidleri ise bütün detaylarıyla verirken, meziyetlerine çok az temas etmektedir (47).

Bilhassa cerh ve ta'dil ilminin tedvin ve tasnif edilmesi, itikâdi ve fikhî mezheplerin teessüs ettiği, taassub ve tarafgirliğin en şiddetli olduğu bir devreye rastlar. Bu zaman tevâfukunun, cerh ve ta'dil faaliyetinin inhiraf ve istismarında büyük tesirleri olmuştur. Mezhep taassubundan kaynaklanan tarafgir cerhlerin, bu dönemlerde tasnif edilen klâsik literatürde yer alması sebebiyle, aynı hatalı cerhler daha sonraki asırlara aktarılmıştır. Neticede bir yandan eski tarafgirlikler tekrarlanırken, öte yandan devrin ve münekkidlerin özelliklerine göre yeni tarafgirlik örnekleri ortaya konulmuştur. Tabii ki bu durum bütün rical tenkitçileri için söz konusu değildir.

Mezhep çekişmelerinin rical tenkitçiliğine tesirinin diğer bir yönü de, pek çok râvinin bâtil bir mezhebe mensup olmakla itham edilmiş olmasıdır. Halbuki hakikatte bu kişilerin ya o mezheple

(44) Hedyüssârî, 382.

(45) Subkî, a.g.e. 2/12.

(46) İsbât mezhebi âyet ve hadislerde geçen el, yüz, göz, parmak gibi haberi sıfatları te'vilsiz Allah'a isnad edenlere, tenzih mezhebi ise bunları te'vil edenlere verilen addır. Geniş bilgi için bkz. : Yurdagür, Metin, Allah'ın Sıfatları, İstanbul - 1984, 233-248.

(47) Sübkî, a.g.e., 2/13-14, 22.

hiçbir alâkası yoktur, veya söz ve davranışları yanlış anlaşıldığından bu şekilde suçlanmışlardır. İbn Cerir bu hususu şöyle dile getirmektedir : «Eğer bâtil bir mezhebe mensup olduğu iddia edilen kişiler hakkında söylenenler doğru olsaydı, muhaddislerden çoğunun rivayetlerini terketmek gerekirdi (48).

Her mezhep farklılığının haksız cerh ve ta'dile sebep olacağı ve farklı mezhep mensuplarının birbirleri hakkındaki cerhlerinin mutlak reddedileceği söylenemez. Fakat farklı mezhep mensupları arasında haksız cerh şüphesi daha fazla olduğundan, bu konuda dikkatli olup derinlemesine araştırma yapmak gerekir (49).

Biz burada mezhep taasubu ve tarafgirliği içerisinde mütalâa edilebilecek cerhleri, kendi aralarında bölümlere ayırarak incelemeyi uygun buluyoruz.

a) Cerhedenin ehl-i bid'attan olması :

Sıdk diyânet ve zabt ile muttasıf olması, küfrü gerektirecek bir itikadı benimsememiş bulunması, başkalarını mezhebine davet eden bir mezhep militanı olmaması şartıyla, ehl-i bid'atın rivayetleri muhaddislerce kabul edilir (50). Fakat ehl-i bid'atın, başka bir bâtil mezhep mensubu veya ehl-i sünnetten bir râvî hakkındaki cerhi makbul değildir. Ehl-i sünnet'in ehl-i bid'at hakkındaki tarafsız cerhi makbul iken, taassuba veya adâvete dayanan tarafgir cerhleri makbul değildir (51).

Meselâ İbnu Hacer, Nâsıbî mezhebinde olan Cûzecânî'nin, Kûfeliler hakkındaki cerhlerinin merdûd olduğunu belirtir. Çünkü Kûfeliler genellikle Hz. Ali taraftarı, Nâsıbîler ise bunların muhâlifidir.

Yine rafizîlerden İbnu Hırâş'ın, Tâbiîndan Amr b. Süleym el-Ensârî hakkında —muhteliî (Hadisleri birbirine karıştıran) olduğu şeklindeki— cerhi makbul addedilmemiştir (52).

b) Şülikle İthâm :

Yukarıda, belli şartları taşıyan bâtil bir mezhep mensubunun rivayetinin muhaddislerce makbul sayıldığını belirtmiştik. Buna

(48) Hedyüssârî, 427.

(49) Sübkî, a.g.e. 2/15.

(50) Bkz : Suyûtî, Tedrib, 1/324 - 9.

(51) Sübkî, a.g.e. 2/17.

(52) Bkz : Hedyüssârî, 446 Minhal b. Amr md., 387 - 8 İsmail b. Eban md., 431 Amr b. Süleym el-Ensârî md.

rağmen ehl-i bid'attan olmak, istenmeyen bir şeydir. Diğer yandan ehl-i bid'attan hadis kabul etme konusunda diğer mezhep mensupları, ehl-i sünnetin gösterdiği toleransı göstermemektedirler. Bu yüzdendir ki, bâtil mezhebe mensûbiyetle suçlama ve cerhetme, mezheplerarası mücadelede en çok başvurulan yollardan biri olmuştur.

Bu kabilden olarak cerh ve ta'dil kitaplarında pek çok râvinin şîlikle suçlandığını görüyoruz. Hatta A'meş, Ebû Hanife, Şu'be, Abdurrezzak, Abdullah b. Mûsâ, Abdurrahmân b. Ebî Hâtim gibi meşhur imamlar şîlikle itham edilmişlerdir (53).

Ricâl kitaplarında şîi olduğu belirtilen kişilerin hepsinin rivayeti merdûd değildir. Çünkü şîilik farklı görüşlere sahip birçok gruba ayrıldığı gibi, mütekadimûn ve müteahhirûn istilâhında şîi kelimesinin ifade ettiği manâlar farklıydı.

Şîilik, Hz. Ali'yi sevmek ve onu diğer sahabeden üstün tutmaktır. Hz. Ali'yi, Hz. Ebûbekr ve Hz. Ömer'den üstün tutanlara el-Ğâlî (aşırı gidenler) veya râfızî denir. Diğer ashaba sövenler veya buğzunu açıkça ortaya koyanlar râfızîlerin ğulâtıdır (ğuluğ yapan, aşırı gidenleridir). Hazret-i Ali'nin ölmeyip gizlendiğine, bir gün dönüp yeryüzünü adaletle dolduracağına inananlar râfızîlerin en aşırılarıdır (54).

İbn Hacer şîilerden rivayeti makbul olanları ve olmayanları şöyle ayırdediyor : «Mütekadimûn muhaddislere göre teşeyyu' (şîilik) Hz. Ali'yi Hz. Osman'dan üstün tutmak, Hz. Ali ile muhalifleri arasındaki savaşlarda Hz. Ali'yi haklı, muhaliflerini hatalı bulmaktır. Bazıları da Hz. Ali'yi Rasul-u Ekrem'den sonra mahlûkatın en efdali sayarlar. Bu gruplardakiler vera sahibi ve dürüst olurlarsa rivayetleri reddedilmez. Bilhassa mezhebine başkalarını davet etmeyenlerin rivayetleri makbuldur. Müteahhirûn istilâhındaki şîi ise, diğer ashaba buğzeden ve söven râfızîlerdir. Bunların rivayetleri makbul değildir (55).

Şu halde bir râvi'nin şîilikten dolayı cerhedildiğini gördüğümüzde yapılacak iş, cerhedenin müteahhirûn istilâhındaki şîiliği

(53) Zehebî, Mizan, 2/587 - 8 Abdurrahman b. Ebî Hatim md. Abdurrezzak'ın şîilikle ithamı için bkz : İbnu Hacer, Tehzib, 7/53.

(54) Tehânevî, Kavâid, 233.

(55) İbnu Hacer, Tehzib, 1/94.

mi, yoksa mütekaddimûn istilâhındaki şîliliği mi kasdettiğini tesbit edip ona göre hüküm vermektir. Yalnız burada şu kadarını belirtelim ki, seleften şîlilikle suçlananların çoğu Hz. Ali'yi diğer sahabe'ye tafdil eden manasına şîi idiler. Tabiûn ve etbâuttâbiin arasında böyle şîi çoktu. Böyle bir şîilik hiçbir zaman cerh sebebi değildir (56).

c) İrcâ (mürctie mezhebinden olmak) İle Suçlama :

«İrcâ'»; lûgatta : Geciktirme ve ümit verme mânâlarına gelir. İstilahta ise ircâ kökünden ism-i fâil olan mürctie, bir mezhep ismidir. Mezhepler tarihinde mürctienin iki farklı mânâsı vardır : 1. Hz. Osman'dan sonra birbirleriyle savaşan gruplar hakkındaki hükmü âhirete bırakanlar ve bu konuda tarafsız kalanlar. 2. Kâfire amel ve tâat fayda vermediği gibi, mü'mine de günahların zarar vermeyeceğini savunanlar. Bunlar ameli mertebe bakımından te'hir ettiklerinden veya günah işleyenlere ümit verdiklerinden dolayı mürctie şeklinde isimlendirilmişlerdir (57).

Birinci mânâsıyla ircâ' cerh sebebi değil bilâkis takdir edilecek bir tutumdur. Çünkü sahabenin aralarındaki ihtilâflar konusunda sukût etmek, ihtiyat ve vera gereğidir. Mürctienin bu grubu ehl-i sünnettendir. İkinci mânâsıyla mürctie ise ehl-i bid'attır.

İman amel münasebeti konusundaki ihtilâflar dört çeşit mezhebin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunlardan mu'tezile ve haricilere göre amel imandan cüzdür (imanın bir kısmıdır ve parçasıdır). Ameli terkeden imandan çıkar. Buraya kadar ittifak halinde olan iki mezhep, imandan çıkanın durumunun ne olacağına ihtilâf ederler. Haricilere göre imandan çıkar küfre girer. Mu'tezileye göre ise «menzile beynel menzile» ye girer. Mürctie'ye göre iman etmiş sayılmak için tasdik yâni inanmak kâfidir. İnanıldıktan sonra günahın bir zararı, amelin bir faydası olmaz. Bu konuda mürctie bir aşırı uçta, mu'tezile ve hâriciler ise bunun tam karşısındaki diğer aşırı uçtadır. Ehl-i sünnetse ortadadır. Ehl-i sünnete göre amel imana dahil değildir ve bir parçası değildir. Fakat ameli terk mü'mine zarar verir ve fâsık (günahkâr) olmasına sebep olur. Bunun yanında ehl-i sünnet arasında sadece lâfızda kalan bir ihtilâf mevcuttur. Muhaddislerin çoğunluğuna göre, iman amellerden teşekkül eder. Fukahâ ve kelâmcılara göre ise ameller imana dahil de-

(56) Ahmed Muhammed Şakir, El-Bâisu'l-Hasis, Beyrut 1951, 101,
(57) Hedyüssâri, 459 - 60.

ğildir. Fakat görünüşteki bu ihtilâfa rağmen her iki grup da ameli terkedenin imandan çıkmayacağına müttetikler. Lafızda kalan bu ihtilâfa rağmen hakikatte aynı şeyi söylerler. Yoksa muhaddislerin imanın amelden cüz olduğunu söylemeleriyle, mutezilenin ve haricilerin amelin imandan cüz olduğunu söylemeleri aynı şey değildir. İşte muhaddislerin, İmâm A'zam'ı ve Hanefileri mürcieden olmakla suçlamaları, aralarındaki bu lafzi ihtilaf sebebiyledir (58). Eğer bu lâfzi ihtilâf sebebiyle hanefileri mürcieden olmakla suçlamak gerekirse, muhaddisleri de mu'tezileden olmakla suçlamak gerekir ki her iki grup da bundan münezzehtir (59).

Kaldı ki Basralı âlim Osman el-Bettî'nin İmam-ı A'zam'a mektup yazarak mürcieden olup olmadığını sorması üzerine, «ameli terkedenin kâfir değil günahkâr olacağını, Allah-ü Teâla'nın onu dilerse affedeceğini, dilerse azab edeceğini» belirtmiş ve kendisine isnad edilen ircâ iddiasını reddetmiştir (60).

Ebû Hanife'nin ircâ ile suçlanmasına, ameli imandan bir bölüm saymaması ve büyük günah işleyenin durumunu Allah'ın iradesine bırakması (irca etmesi) yanında, mu'tezile'ye muhalif olması da yol açmıştır. Çünkü mu'tezile taraftarları kader konusunda kendilerine muhalif olan herkese mürcie lakabını takıyorlardı (61).

Şu halde rical kitaplarında bazı râviler hakkında rasladığımız «rumiye bi'l-ircâ» (mürcieden olmakla suçlandı) veya «kâne mürcien» gibi ifadelerle bakarak, o râvinin bid'at sebebiyle mecrûh ve dalâlet fırkasından olduğu hükmüne varmakta acele etmemeliyiz. Daha derin araştırmalarla ve karinelere dayanarak, o râvinin ehl-i sünnetten sayılan mürcieden mi, yoksa ehl-i bidatten sayılan mürcieden mi olduğunu tesbit etmeliyiz. Râvî hakkında bu ithamda bulunan kişi mu'tezilî olabilir. Veya râvî, «amel imandan bir bölüm değildir ve iman artmaz, eksilmez» dediği için, sadece lafza ehemmiyet veren bir muhaddis tarafından kendi görüşüne muhalefeti sebebiyle cerhedilmiş olabilir.

(58) İmam Buhârî de Ebû Hanife'yi mürcieden olmakla suçlayanlardandır. Bkz. : Buhârî, Tarihu'l-Kebir, Haydarabâd - 1360, 5/81.

(59) el-Keşmîrî, Muhammed Enver, Feydu'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî, Beyrut Tarihsiz, 1/53 vd. Keşmîrî mezkûr eserinde İmam - amel münasebeti ve imanın artıp eksilmesi meselesini çok geniş ve vukufu bir şekilde incelemektedir, Bkz. : a.g.e. 1/50 - 67.

(60) Tehânevî, Kavaid, 239 (dipnot)

(61) Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihal, Bağdad 1321 1/189.

Rical kitaplarında bunun örnekleri çöktür.

Yukarıda Ebû Hanife'nin irca ile nasıl suçlandığını zikretmiş-tik. Burada birkaç örnek daha veriyoruz : Şerik, İmam-ı A'zam'ın talebesi İmam-ı Muhammed'in şahitliğini mürcieden olduğu ge-rekçesiyle kabul etmemiştir (62).

Süleymânî (Ahmed b. Ali el-Bikendî) (404/1013) tarafından; Mis'ar b. Kidâm, Hammad b. Ebi Süleyman, Numan b. Sâbit (Ebû Hanife), Amr b. Mürre, Abdülaziz b. Ebi Ruvvad, Ebû Muâviye Amr b. Zerr ve daha bir çok kişi mürcieden olmakla itham edilmişlerdir. Zehebî bu zatların ehl-i sünnetten olduğunu belirterek bu ithamı reddetmekte, büyük âlimlerden çoğunun ircai benimse-diğini belirtmektedir (63).

d) Halku'l-Kur'an İhtilâfından Kaynaklanan Cerh :

İslâm tarihinde çok önemli tesirler meydana getiren «halku'l-Kur'an meselesi», kısaca Kur'an mahluk (yaratılmış) mudur yok-sa ezeli midir tartışmasından ibarettir. Buna «mihne (imtihan)» veya «meş'eletü'l-Lâfz» da denir (64). İslâm Tarihinin ilk asrında, Kur'anın mahlûk olup olmadığı meselesi hiç söz konusu edilme-miştir. Müslümanlar âyet ve hadislerdeki ifadelerin ışığında Kur'an'a «kelâmullah» derler, meseleyi kurcalamazlardı. Bu me-seleden ilk bahseden Ca'd b. Dirhem (118/736) dir. Onu Cehm b. Safvân (128/745) ve Bişr b. Kıyas (218/833) (65) takib etmiştir. Bu meselenin ortaya çıkışı İmamı A'zam (80/150) devrine rastlar. İmamı A'zam'ın bu konudaki görüşü şöyleydi : «Allah'la kâim olan ezeli, yaratılmışlarla kâim olan mahluktur.» Yani kelâm-ı nefsi (Allah'ın kelâm sıfatı) kadimdir. Mushaf, ses, harf, hafızalardaki mânalar (kelâm-ı lafzî) ise yaratılmıştır (66).

(62) İbnu Hacer, Lisân, 5/122 Muhammed b. Hasen md.

(63) Zehebî, Mîzan, 4/99 Mis'ar b. Kidâm md.

(64) Âyet ve hadislerde halku'l-Kur'an meselesine dair sarih bir ifade bulun-mamakla birlikte, Kur'an'ın Allah'ın kelâmı olması hasebiyle mahlûk olmadığı esprisi bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz : Koçyiğit, Talât, Hadiscilerle kelâmcılar arasında münakaşalar, Ankara - 1969, 184-9, 223-237.

(65) Fakih ve mütekellimdir. Babası yahudi idi. Bazı ulemâ tarafından tek-fir edilmiş, ölünce cenazesine kimse gelmemiştir. (mizan : 1/322)

(66) Halku'l-Kur'an meselesinin itikadî yönüne dâir geniş bilgi için bkz : İbnu Hazm, el-Fisal fi'l-Milel ve'n-Nihal, Bağdad - 1321, 3/4-15; Koçyiğit a.g.e. 190-2.

Mesele bazan alevlenerek bazan sönerek Abbâsî halifesi Me'mun (198 - 218/813 - 833) zamanına kadar devam etti. Bu dönemde mu'tezile, meseleyi yeniden alevlendirdi ve Kur'an'ın mahluk olduğuna Me'munu da inandırarak devletin resmî görüşü haline gelmesine yol açtı. Halife bütün ülkeye genelgeler yayınlarak âlimlerin Kur'an'ın mahluk olduğu görüşünü yaymalarını emretti. Bu emre uymayanlara işkence edildi. Daha sonraki halifelerden Mu'tasım (218 - 227/833 - 841) ve Vâsık (227 - 232/841 - 846) da aynı tutumu devam ettirdiler. Halife'nin emriyle bütün âlimler bu konuda imtihan edildi ve sorguya çekildi. Kur'an mahlûktur demeyenlere her türlü baskı metodu uygulandı. Avam havas herkes, heryerde bu meseleyi konuşur ve tartışır hale geldi. Halife Mütevekkil (232 - 247/846 - 861) hilâfetinin ikinci yılında (234/848) Kur'an'a mahluk denmesini yasaklayan bir genelge çıkardı. Fitne ateşi böylece sönmüş oldu.

Bu onbeş sene zarfında (218 - 234) «Kur'an mahluktur» sözünü söylememekte direnen âlim ve muhaddisler çok büyük zulüm ve işkencelere maruz kaldılar. Meselâ Ahmed b. Hanbel'e, Mu'tasım zamanında hapiste onsekiz ay işkence edildi. Birbirini takibeden yüzelli görevli tarafından kırbaçlandığı söylenir. Bağdad kadısı İbnu Ebi Davud bu yüzden atıldığı zindanda zincirler içerisinde can verdi (67).

Bu meselâ tarih sahnesinde kapanmakla tesirleri bitmedi. Hadis ilminde en önemli tesiri, cerh ve ta'dil hareketini normal mecrasından saptırması yönünde oldu. Kelâm-ı lâfzî mânasına «Kur'an mahluktur» diyen veya bu konuda tevakkuf edip (görüş belirtmeyip) susmayı tercih eden âlimler ve hadis râvileri, muhaddisler tarafından cerhedildi. Hatta bu yüzden birbirlerini tekfir edenler bile oldu.

Diğer yandan, düşmanlarını karalamak ve halkın gözünden düşürmek isteyenler, onların Kur'an mahluktur görüşünde olduklarını söyleyerek ve halk arasında yayarak iftira etme yolunu tutmağa başladılar. Böylece aslında Kur'an'ın mahluk olduğu görüşünü benimsmeyen pek çok kişi de haksız yere cerhedilmiş oldu.

Mihne ihtilâfından dolayı cerhetme işinde o kadar ileri gidildi ki, büyük hadis imamları bile birbirlerini mecruh addederek hadis almaz oldular.

(67) Mihne olayının tarihî yönüne dâir geniş bilgi için bkz: Subkî, a.g.e., 2/37-63; Koçyiğit, a.g.e. 192-233.

Meselâ İmâm Buhârî Nisâbur'a gelince halktan büyük bir ilgi ve rağbet gördü. Dersini dinlemeğe kitleler halinde insanlar geldi. Dersin üçüncü günü dinleyicilerden birisi Buharî'ye Halku'l-Kur'an konusundaki fikrini sordu. Buharî cevap vermek istemedi. Soruyu soran sorusunu üç defa tekrarlayınca Buhârî : «Telaffuzumuz fiildir. Filler ise mahluktur» dedi. Bunun üzerine halk arasında büyük bir kargaşa çıktı. Buharî'yi şehirden sürüp çıkardılar. Nisabur'un ileri gelen âlimlerinden Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli (258/871) : «Kim Buhârî'nin meclisine giderse sapıktır» dedi. Bu olay üzerine Buharî'nin etrafında Müslim ve Ahmed b. Seleme'den başka kimse kalmadı. Bu olaydan sonra Müslim, ne Buharî'den ne de Zühli'den hadis nakletmedi (68). Halbuki Buhârî kendisine revâ görülen bu davranışlara rağmen Zühli'den aldığı otuz kadar hadisi sahihine dercetmiş ve ilmi tarafsızlığın en güzel örneklerinden birini vermiştir. Zühli'nin Buharî'ye karşı bu tutumunun kıskançlıktan ileri geldiği kaynaklarda kaydedilir (69). Zühli bununla da kalmadı. Rey'li muhaddislerden Ebû Hatim ve Ebû Zür'a'ya (264/878), Buhârî'nin «Kur'an mahluktur» dediğini mektupla bildirdi. Bunun üzerine adigeçen iki büyük İmam da Buharî'den hadis dinlemekten vazgeçtiler. İbnu Ebî Hâtim eserinde bu olayı anlatarak Buhârî'yi cerheder (70).

Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a, Alî b. El-Medîni (234/848) den de, halku'l-Kur'an görüşünde olduğu gerekçesiyle hadis almamışlardır (71). Mihne'den sonra Ahmed b. Hanbel (241/855) de aynı zattan hadis almaktan vazgeçmiştir. (72). Yahya b. Maîn (233/847) aynı sebeple Ebû Dâvud (275/888) ve Ukayli gibi hadis tenkidcileri tarafından cerhedilmiştir (73). Ahmed b. Hanbel'in, (Mihne'ye icabet ettikleri gerekçesiyle) «Yahyâ b. Maîn ve Ebû Nasr et-Temmâr'dan hadis yazmaktan nefret ederim» dediği nakledilir (74). Yine İmam Ahmed, çok samîmi dostu olan Hüseyin b. Ali el-Kerâbisî'den Kur'anın mahluk olduğu görüşünü benimseydiği gerekçesiyle alâkasını kesmiş hatta düşman olmuştur (75).

(68) Hedyüssârî, 491.

(69) Tehânevî, Kavâid, 373 (Dipnot).

(70) İbnu Ebî Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzi, el-Cerhu ve't-Ta'dîl, Beyrut (Haydarabad - 1952 den ofset) 7/191.

(71) A.e. 6/194; Zehebi, Mizân, 3/138.

(72) İbnu Hacer, Tehzîb, 7/356-7.

(73) Zehebi, Mizân, 4/410.

(74) A.e. 3/138, 4/410.

(75) İbnu Hacer, Tehzîb, 2/359.

İmâm Şafii'nin talebesi İmâm Müzenî'ye (264/877) Kur'an mahluktur dediği iftirası atılmış, işin gerçeği anlaşılınca kadar bütün Mısır halkı kendisine düşman olmuştur (76).

İmam-ı A'zam da mihne meselesinden dolayı cerhedilenlerdendir (77).

Bütün bunların yanında meseleyi dirayetle değerlendiren büyük muhaddisler, mihne meselesi ve diğer itikadî farklılıklar yüzünden haksız bir şekilde cerhedilen râvilerden hadis almışlar, cerh sebebi olacak bid'atla cerh sebebi olmayacak bid'atı mahâretle birbirinden ayırmışlardır (78). Fakat ne varki daha sonraki bazı âlimler tarafından, ehl-i bid'attan hadis aldıkları gerekçesiyle tenkid edilmekten kurtulamamışlardır.

e) Muhaddislerin fukahaya karşı taasubundan veya fikhî mezhep ihtilâfından kaynaklanan cerh :

Muhaddislerin çoğu âyet ve hadislerden, ilk bakışta anlaşılın zahiri mânaları dışında mânalar çıkarmağa, dolaylı hükümler istinbatına veya te'villerine karşıdır. Bu yüzden fukahânın ve kelâmcıların nasslar karşısındaki tutumlarını tasvib etmezler. Bunun yanında, «zü'l-cenâheyn» olarak vasıflandırabileceğimiz, hadislerle beraber diğer İslâmî ilimleri de şahsında toplamış olan büyük muhaddisler fıkıh tahsiline teşvik etmişlerdir.

Meselâ, Ahmed b. Hanbel : «Hadisdeki fikhî hükümleri bilmek, hadisi sadece ezberlemekten daha iyidir» derdi (78 a).

Alî b. el-Medîni'de : «İlimlerin en üstünü hadis metinlerindeki fikhî ve râvilerin hallerini bilmektir» diyerek hadis ve fıkıhın birbirlerinin tamamlayıcısı olduğuna dikkat çekti (79).

Fakat ne yazık ki muhaddislerin fıkha ve fukahâya karşı tutumu her zaman aynı olmamıştır. Fukahâyı, re'yi hadise tercih etmekle suçlayarak taassubkâr tavırlar içerisine girmişlerdir. Halbu-

(76) Tehânevî, Kavâid, 372.

(77) Bkz : Kevserî, Te'nîbu'l-Hatîb alâ mâ sâkahû fi tercemeti ebî Hanife mine'l-ekâzîb, Envâr - 1361, 4-6, 52-66.

(78) Msl : Buharinin kendilerinden hadis aldığı ehl-i bid'at'ın bir listesi için bkz : İbnu Hacer, Hedyü's-Sâri, 383-456.

(78 a) İbnu Teymiye, Minhâcü's-Sünne, Bulak - 1322, 4/115.

(79) Aynı yer.

ki re'yin mezmûm olanı vardır, makbûl olanı vardır. Dîni konularda hevâ ve arzularına göre hüküm vermek yasaktır. Usulüne uygun bir şekilde nasslar üzerinde kıyas, içtihad yapmak ise yasaklanmış değil, bilâkis İslâm hukukunun hayatta kalması için zarûrî bir ihtiyaçtır (80).

Bu yüzdendir ki re'ye karşı muhalif bir tavır takınan bazı âlimler dahi yeri gelince, başka isimler altında da olsa re'ye başvurmak zorunda kalmışlardır. Bu mânâda bütün fukahâ ehl-i reydir. Klâsik islâm literatürüne göz attığımızda, fıkıhçıların «ehlu'r-re'y» ismiyle anıldıklarını görmekteyiz. Fakat mihne döneminden sonra «ehlü'r-rey» tabiri özel bir mânâ kazanmış, bununla kûfeliler ve hanevîler kastedilmeye başlanmıştır (81). Bazı muhaddisler hanevîleri re'ye dayanarak naslara aykırı hükümler vermekle suçlamış ve İmam A'zam'la tâbilerinden çoğunu cerhetmişlerdir.

Yahyâ b. Maîn'in : «Ebû Hanîfe'yi cerheden herhangi bir kimseyi iştirmedim» (82) şeklindeki ifadesi de İmâm A'zam'ın mihne olayından sonra cerhedilmeye başlandığını gösterir. Çünkü mihne ihtilâfı Ubnu Maîn'in ömrünün sonlarına rastlar. Eğer mihne'den önce İmâm A'zam'ı cerhedenler olsaydı böyle bir ifade kullanmazdı. Yahyâ gibi bir muhaddisin, Ebû Hanîfe gibi bir mezhep imamı hakkındaki cerhlerden haberdar olmama ihtimali çok zayıftır. Diğer taraftan İmâm A'zam'ı cerhedenlerin yaşadıkları devirlere göz attığımızda hemen hepsinin mihneden sonraya rastladığını görmekteyiz. Ayrıca İbnu Maîn'in, alışılmış ta'dil ifadeleri yerine, İmam A'zamı cerheden birine raslamadığı şeklinde bir ifade kullanması, bu sözleri İmâm A'zam'ın ölümünden uzun yıllar geçtikten sonra cerhedilmeğe başlanmasına tepki olarak söylediği intibahı vermektedir.

İmam A'zam ve hanevîler hakkındaki belli başlı tenkitleri şöylece sıralayabiliriz :

Mihneden önce yaşayan ve İmam A'zam'ı tenkid mâhiyetinde ifadesi bulunan muhaddis olarak sadece Abdullah b. El-mübârek'i tesbit edebildik. Onun : «Ebû Hanîfe hadiste yetîm idi» dediği nakledilir (83). Halbuki bu ifade cerh mânâsı ifade edebileceği gibi öv-

(80) Kevserî, Muhammed Zâhid, Nasbu'r-Râye Mukaddimesi, 1/20 vd.

(81) A. yer.

(82) Keşmîrî, Feyzu'l-Bârî, 1/169.

(83) Dârakutnî, Ali b. Umer, Sünen, Kahire 1966, 16323.

gü mânâsı da ifade eder. Çünkü arapçada yetim kelimesi babası ölmüş çocuk mânâsına geldiği gibi, eşsiz ve emsalsiz şey mânâsına da gelir. Mihne'den önce Ebû Hanifeyi cerhedenin bulunmaması sebebiyle İbnu'l-Mübârek'in bu sözünü övgü mânâsına hamletmek daha isabetli görünmektedir.

Ahmed b. Hanbel de hanefilere karşı şu tenkidi yöneltmektedir : «Ebû Hanife'nin ashâbı hadis konusunda câhildirler» (84). Ahmed b. Hanbel'in daha sonra hanefiler hakkındaki bu tenkidci tavrından vazgeçtiğini gösteren bir ifadesi mevcuttur. Şöyle demektedir : «Şâfiî gelip aramızdaki ayrılığı kaldırıncaya kadar, ehl-i reyyle lânetleşirdik» (85).

İbnu Ebî Şeybe (235/849) de «el-Musannef» isimli eserinde, «Ebû Hanife'ye reddiye» başlıklı bir bab açmış, 125 meselede hadislere aykırı hüküm verdiğini ileri sürmüştür. Muhammed Zâhid el-Kevserî «en-Nüketü't-Tarife fi't-Tahaddüs an rudûd-i İbn Ebi Şeybe alâ Ebî Hanife» isimli eserinde (86) bu iddiaları reddetmiştir. Bu konuda Ebû Hanife'nin âyet ve hadislerden delillerini göstermiş, aynı görüşte olan diğer âlimleri zikretmiştir.

İbn Adıyy (365/975) de hanefilere karşı taassupkâr davranan rical tenkitçilerindendir (87).

Darakutnî (385/995) süneninde, Ebû Hanifeye «zayıftır» demektedir (88). Halbuki Darakutnî'nin şâfiî mezhebine karşı aşırı tarafgirliği ve hanefî mezhebi aleyhindeki taassubu meşhurdur (89).

Hatib el-Bağdâdî (463/1070) de Ebû Hanife'ye karşı aynı tarafgir tenkidlerde bulunmuş, bu tenkitlerin haksızlığı pek çok âlim tarafından reddedilmiştir (90). Hâtib sadece Ebû Hanife'yi değil daha pek çok âlimi taassupla tenkid etmiştir (91).

(84) A.e. 1/324.

(85) Tehânevî, Kavâid, 384 (Nâşirin dipnotu)

(86) 1365 de Mısır'da basılmıştır. 300 sh. civarındadır.

(87) Bkz : Kevserî, Nasburrâye mukad. 1/57. Kevserî, İbnu Adıyy'in eserindeki bu haksız tenkidleri reddetmek için «İbdâu vucûhi't-Teaddî fi Kâmil-i İbni Adî» isimli bir eser yazmıştır. Matbû değildir. Bkz : er-Ref, 210 (Dipnot)

(88) Darakutnî, Sünen, 1/323-4.

(89) Leknevî, er-Ref' 3-5 (Nâşirin dipnotu)

(90) Hatib'in İmam A'zamı tenkidine reddiye mahiyetindeki eseri için bkz : Leknevî, Er-Ref', 62-3 (Nâşirin dipnotu)

(91) A.e. 63.

Âlimler Buhârî'nin, Ebû Hanife hakkındaki cerhini (92) de tarafgir bulmaktadırlar. Onun bu cerhinde muhaddislerin ehl-i re'ye karşı muhalefetinin izlerini bulmak mümkündür. Çünkü Buhârî sahihinde 18 yerde, «Kâle Ba'du'n-Nâs» diyerek Ebû Hanifenin içtihatlarını tenkid etmiş ve zimnen hadislerle aykırı hüküm vermekle suçlamıştır (93). Tehânevî, Buhârî'nin Ebû Hanifeye karşı taassubunda Nuaym b. Hammâd ile arkadaşlığının tesiri olduğunu belirtmektedir. Çünkü, Nuaym, sünneti takviye sadedinde hadisler ve Ebû Hanife aleyhinde hikâyeler uyduran bir yalancı idi (94). Kevserî de Buhârî'nin Ebû Hanife'ye karşı taassubuna diğer bir sebep olarak şunu göstermektedir : «Buhârî gençliğinde Buhara'daki ehl-i rey fakihlerinden fıkıh tahsil etti. 16 yaşında bu tahsilini tamamladı. Daha sonra hadis tahsili için yolculuklara çıktı. Dönünce Buhara fakihleri onu kışkandılar. Bir fetvasını hatalı bularak onu Buhara'dan sürdüler. Bu yüzden Buhârî'nin ehl-i rey ile arası açıldı. Ebû Hanife'yi cerhinde bunun tesiri olma ihtimali fazla görünmektedir. Çünkü ileride göreceğimiz gibi Nesâî gibi büyük hadis imamları dahi düşmanlık besledikleri kişileri cerhetmekten kurtulamamışlardır (95).

İmam-ı A'zam düşmanlığı sadece bununla kalmamış, kitapların tahrifine kadar varmıştır. Nitekim Zehebî'nin zayıf râvilerin tercemei hallerine ayırdığı Mizânü'l-İ'tidâl isimli eserine, Ebû Hanife maddesi sonradan eklenmiştir (96).

İmam-ı A'zam'ın hadis bilmediği ve sahih hadislerle amel etmediği iddiasının yersizliği için, sadece Zeylefi'nin Nasbu'r-Râye isimli dört ciltlik muazzam eseri yeterlidir. Bu eser hanefî fıkının dayandığı hadisleri bir araya toplar. İmam A'zam hadis bilmeseydi veya reyî hadislerle tercih etseydi ictheadlarının bu kadar hadise uygun düşmesi mümkün olmazdı.

İmam A'zam'ın —burada sebeplerini geniş bir şekilde incelememize imkân olmayan— birtakım tarihi ve siyâsî sebeplerle hak-sız olarak cerhedildiğinin diğer bir delili de, rey konusunda ondan daha ilerde olan âlimlere aynı tenkitlerin yapılmamış olmasıdır. Meselâ İmam Şâfiî reye ondan daha fazla önem vermesine rağmen

(92) Bkz : Buhârî, Tarihu'l-Kebir, 5/81.

(93) Buhârî'nin bu tenkidlerinin reddini ihtiva eden eserler için bkz : Tehânevî, Kavâid, 380-1 (Nâşirin dipnotu)

(94) A.e. 382-3.

(96) Leknevi, er-Ref', 100 (Dipnot)

aynı tenkide uğramamıştır. İmam A'zam : «Ashabın görüşlerinden birini seçeriz, fakat toptan terketmeyiz» derken (97), İmâm Şâfiî sahabe kavlini, kitap, sünnet, icmâ veya kıyasa muvafık olması ve o konuda nass bulunmaması şartıyla kabul etmektedir (98). İmam A'zam mürsel hadisleri reye tercih ederken İmâm Şâfiî mürsel hadisi çok az bir istisnâsı hariç delil kabul etmemektedir. Şâfiî, âyetin kıyasla tahsis edilebileceğini benimserken, Ebu Hanife, haber-i vâhidin dahi kıyasla tahsis edilemeyeceği görüşündedir. Şâfiî mesalih-i mürsele ile amel ederken, İmam A'zam bunu delil kabul etmemektedir (99).

Kanaatımızca İmam A'zam'ın bu kadar cerhe maruz kalması, onun mihnet olayını yaşamasından ve tâbîlerinin «ehl-i rey» damgasını yemiş olmalarından kaynaklanmaktadır. İmâm Şâfiî ise bu olayın yatıştığı bir devrede yaşamış ve tesirlerinden masun kalmıştır. Hatta ehl-i rey ile ehl-i hadisin arasında hakemlik görevi yapabilecek kadar bu olayın dışında olmuştur. Ahmed b. Hanbel'in : «Şâfiî gelip aramızdaki ayrılığı kaldırıncaya kadar ehl-i rey ile karşılıklı lânetleşirdik» şeklindeki sözü bunu göstermektedir.

İmam Mâlik de ehl-i rey olduğu iddiasıyla ta'nedilmiştir. İbnu Ebî Zi'b, İmâm Mâlik'in «El-Beyyân bi'l-Hıyâr» hadisiyle amel etmediğini iştirince : «Tevbe etmezse boynunun vurulması gerekir» demiştir (100). Bir müslümanın boynunun vurulması için dinden çıkmış kabul edilmesi gerektiği malumdur.

Ehl-i reyden olma sebebiyle yapılan cerhe birkaç örnek daha verip bu bahsi kapatmak istiyoruz :

İbn Sa'd, Vâkıdî'ye dayanarak Muharib b. Disâr'ı cerhetmiştir. Vakıdî'nin Iraklılara karşı mutaasib olduğu gerekçesiyle bu cerhe itibar edilmemiş, bütün hadis imamları Muharib'in hadislerini makbul addetmişlerdir (101).

Ebû Bişr' ed-Dûlâbî, Nuaym b. Hammâd el-Huzâi'yi hadis uydurmakla ta'netmektedir. İbn Adıyy, Dûlâbî'nin ehl-i reye karşı

(97) Karaman, Hayreddin, İslam Hukukunda İctihad, Ankara 1975, 135.

(98) Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs, er-Risâle, A. M. Şakir Neşri Kahire - 1979, 599 - 600.

(99) A.e. 59 - 61.

(100) Ahmed b. Hanbel, Kitâbu'l-İlel, Nâşir : T. Koçyiğit - İ. Cerrahoğlu, Ankara - 1963, 1/193.

(101) Hedyüssârî, 443 - 4.

şidetli olmakla maruf olduğu için bu cerhin makbul olmadığını belirtmektedir (102).

Velid b. Kesîr el-Mahzûmî de ehli reyden olduğu için cerhedilenlere örnek olarak verilebilir (103).

Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Abdillâh el-Ensârî hakkında «Ehl-i hadis nazarında zayıf sayılmasını gerektiren tek yönü ehli reyden olmasıdır» diyerek hadisci - ehlü'r-rey ihtilâfının rical tenkidine tesirine bir örnek daha ortaya koymuştur (104).

5. Belde Taasubu Sebebiyle Yapılan Cerh :

Belde taasubu sebebiyle yapılan cerhte bizâtihî râvinin bir beldeden olması sebep değildir. Asıl sebep bir beldenin ahalisinin çoğunluğunun veya tamamının herhangi bir mezhep mensubu olması, cerhedenin de bu mezhebe muhalif olmasıdır. Şu halde tarafgir cerhe sebep olan belde taasubunun arkasında mezhep taasubu yatmaktadır.

Bazı beldeler, herhangi bir itikadî veya fikhî mezhebin beşiği olmuştur. Bu yüzden bir râvinin cerhi için o beldeden olması kâfi gelmiştir. Meselâ Cûzecânî (259/872) Kûfe'lilere karşı düşmanlık hisleriyle doludur. Çünkü Kûfe'liler şîî, Cûzecânî ise şîilerin tam zıddı olan nasîbî mezhebine mensuptur. Bu yüzden Kûfe'liler hakkındaki cerhi kabul edilmez (105).

Şîî Muhaddis Abdurrahman b. Yusuf b. Hırâş'ın da Şamlılara karşı düşmanlığı vardı (106).

6. Ehl-i Hadis Ehl-i Tasavvuf İhtilâfından Doğan Cerh :

Meşreb farklılığından kayanklanan ve İslâm tarihinde değişik şekillerde tezahür eden ulemâ - ehl-i tasavvuf ihtilâfı, belli ölçüler içerisinde de olsa cerh ve ta'dil faaliyeti üzerinde tesirini göstermiştir.

(102) A.e. 447.

(103) A.e. 450.

(104) A.e. 439.

(105) A.e. 446 Minhal b. Amr md; İbn Hacer, Lisan, 1/16.

(106) Sehâvî, a.g.e., 3/362.

Meselâ, Ebû Zûr'a er-Râzi, kendisine Hâris el-Muhâsibî (234/857) ve kitapları hakkında soru soran birisine : «Onlar bid'at ve dalâlet kitaplarıdır. Esere (hadise ve selevin sözlerine) sarıl. Eserde seni bu kitaplara muhtaç bırakmayacak ilim mevcuttur» demiştir. O kitaplarda ibret var denilince de : «Allah'ın kitabından ibret alamayan, o kitaplardan ibret alamaz diye cevap vermiştir (107).

İmâm Zehebî, «Siyeru'n-Nübelâ», «Mizânu'l-İ'tidâl» gibi eserlerinde sûfiye ve velilerden çoğunu cerhetmiştir. Bunlar arasında Muhyiddîn İbnu'l-Arabî, Ebû Tâlib el-Mekki gibi büyük mutasavvıflar vardır. Zehebî'nin cerhettiği sûfiye, mutavassıt ricâl tenkitçilerince cerhedilmedikleri sürece Zehebî'nin cerhlerine itibar edilmez. Çünkü o, sûfiyeye karşı mûtaassıb ve tarafgirdir (108).

Sehâvî hakikî sûfileri cerhetmenin çok tehlikeli olduğunu, belirtir ve «Kim benim evliyalarımın birisine düşmanlık yaparsa, bana harp ilân etmiş olur» (109) hadîs-i kudsisini hatırlatır. Bunun yanında mutasavvıfların bazılarından işittiği bâtil sözleri inkâr etmeyenlerin ise, emr bi'l-ma'ruf nehy ani'l-münkeri terkettiği için Allah'ın emrine karşı gelmiş olacağını belirterek ehl-i tasavvufa karşı orta yolu tutmanın gereğine dikkati çeker (110).

7. Düşmanlık, Kin Veya Kıskançlıktan Kaynaklanan Cerh :

Ricâl kitaplarına baktığımızda pek çok muhaddis veya râvî hakkında yapılan cerhlerin, düşmanlık veya hasedden kaynaklandıkları gerekçesiyle makbul sayılmadıklarını görürüz. Ricâl tenkitçileri de insandır ve bâzen duygularına mağlup olmaları mümkündür. Bu çeşitli cerhlere aynı devirde yaşayan kişiler ve meslektaşlar arasında çok rastlanır. Çünkü birbirleriyle münasebetleri sıkı olan kişiler arasında hased veya düşmanlık, birbirlerini tanımayan kişiler arasındakinden daha fazladır. Bu yüzden muhaddisler : «Akrân ve çağdaşların birbirleri hakkındaki cerhleri muteber değildir» şeklinde bir kaide koymak lüzûmünü hissetmişlerdir (111).

(107) Hatib el-Bağdâdî, Tarihu Bağdâd, Beyrut - Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Tarih-siz, 8/215.

(108) Leknevî, er-Ref', 190 - 194.

(109) Buhârî, el-Câmiu's-Sahih, K. Rikak, Bab : 38 (İst. 1979, 7/190).

(110) Sehâvî, a.g.e. 3/363.

(111) İbnu Abdîberr, Câmiu Beyâni'l-İlm ve fadlihî, 2/156; Sübkî, a.g.e., 2/9 - 11.

Fakat bu kaide genel ve mutlak değildir. Sadece taassubtan kaynaklanan cerhler veya adâleti mecrûhiyetine ağır basan kişiler hakkındaki cerhler için geçerlidir (112). Yoksa bütün akrânın birbirleri hakkındaki cerhi muteber değildir demek değildir (113).

Düşmanlığa dayanan cerhlere göz attığımızda büyük hadis imamlarından bile sâdir olduğunu görüyoruz. Meselâ :

Nesâî Mısır'a gidince Ahmed b. Sâlih el-Mısırî'den hadis almak istemiş, bu isteği reddedilince ona düşman olmuş ve cerhetmeğe başlamıştır. Bu yüzden Nesâî'nin, Ahmed b. Salih hakkındaki cerhlerine itibar edilmez (114).

Ebu'z-Zübeyr Muhammed b. Müslim el-Mekkî, kızdığı kişiler hakkında, cerh sebebi olacak hikâyeler uydururdu (115).

Ahmed b. Sâlih'in, Şâfiî'nin arkadaşı Harmeleyi (116), Râbia-tür-Rey'in Abdullah b. Zekvân'ı (117), Sevrî'nin Ebû Hanife'yi (118), İbnu Ebî Zî'b'in İmâm Mâlik'i (119), Ahmed b. Hanbel'in Hâris el-Muhâsibî'yi (120), Ebû Hafs el-Fellâs'ın Ebu Abdillâh Muhammed b. Hatim el-Bağdâdî'yi (121), İbnu Cerir ve İbnu Sa'd'ın Ebu Bekr b. Ebî Dâvud es-Sicistânî'yi (122), Yahyâ b. Main'in İmâm Şâfiî'yi (123), Ebû Nuaym el-İsbehânî ile İbnu Mende (Muhammed b. İshak el-İsbehânî) nin karşılıklı birbirlerini, cerhetmeleri çağdaşlığa, düşmanlığa veya hasede hamledilerek muteber sayılmamıştır (124).

8. Dikkatsizlik - Hata Veya Bilgi Nöksanlığından İleri Gelen İsabetsiz Cerhler :

Ricâl kitaplarından faydalanırken dikkat etmemiz gereken hususlardan birisi de bazı râvilerin yanlışlıkla cerhedilmiş olması-

(112) Subkî, a.g.e. 2/9 -12.

(113) Leknevî, er-Ref', 276.

(114) Hedyüssârî, 383

(115) İbnu Hacer, Tehzib, 9/442.

(116) Sehâvî, a.g.e. 3/361.

(117) Hedyüssârî, 411.

(118) Subkî, a.g.e. Hâris b. Esed el-Muhâsibî md.

(119) Ahmed b. Hanbel, K. İlel, 1/193.

(120) Subkî, a.g.e. Hâris el-Muhâsibî md.

(121) Leknevî, er-Ref', 265.

(122) Zehebi, Tezkira, 772.

(123) Leknevî, er-Ref', 263.

(124) Zehebi, Mîzan, 3/479-80 İbnu Mende md. 1/111 Ebu Nuaym md.

dir. Bu yanlışlıklara, râviler arasındaki isim benzerliği, istilâh ve terimler arasında birlik bulunmaması, ilmî yetersizlik, dikkatsizlik, tesâhül vb. gibi hususlar sebep olmaktadır. Meselâ :

Sâlih b. Hayy (Salih b. Hayyan da denirdi), pek çok hadisci tarafından Salih b. Hayyan el-Kureşî ile karıştırılarak mecruh zannedilmiştir. Halbuki birinci mevsuk, ikinci zat mecruhtur (125).

Nesâî, Buhârî'nin râvilerinden Ahmed b. Sâlih el-Misrî'nin Yahyâ b. Maîn tarafından cerhedildiğini söylemektedir. Halbuki Yahyâ'nın cerhettiği bu zat değil adı Ahmed b. Salih olan başka bir zattir (126).

Dârimî'nin Ahmed b. Beşir el-Küfî'yi cerhetmesi de yine, aynı isimde başka birisiyle karıştırması sonucudur (127).

Şeybân b. Abdîrrahman'ın İbnu Ebî Hatim tarafından cerhedildiği şeklindeki rivayet de benzer bir hatadan kaynaklanmaktadır (128).

İbn Adıyy, Gâlib el-Kattân'ı zayıf râviler arasında zikretmektedir. Halbuki zayıf olan bu zat değil, onun râvisi olan Ahmed b. Muhtar el-Basrî'dir (129).

Darakutnî, İsmâil b. Ebân el-Küfî'yi, İsmail b. Eban el-Ganevî zannederek yanlışlıkla cerhetmiştir (130).

İsim benzerliğinin yol açtığı hatalara bu kadar örnekle yetinirken şunu belirtelim ki, isimleri üç beş kelimeden müteşekkil binlerce râvinin tercemei hali ile meşgul olan muhaddislerin bu kabil hatalara maruz kalmaları normal karşılanmalıdır.

Muhaddisler arasındaki istilâh farklılığından ileri gelen hatalarda şu örneği verebiliriz :

Muhaddislerin çoğuna göre münker hadis : Zayıf bir râvinin sika râvilere muhalif olarak rivayet ettiği hadistir ve merdûddur.

125) Hedyüssârî, 408 Salih b. Hayy md.

(126) A.e. 383.

(127) A.e. 383.

(128) A.e. 408.

(129) A.e. 433.

(130) A.e. 388.

Ahmed b. Hanbel ve Berdicî gibi bazı muhaddisler ise münker hadisi, sika bir râvinin tek başına yaptığı rivayet şeklinde tarif ederler (131). Birinci manasıyla münker hadis rivayet eden râvî mecruh sayılırken, ikinci manasıyla münker hadis rivayet etmek cerh sebebi değildir.

Ahmed b. Hanbel, meşhur tâbii Muhammed b. İbrahim et-Teymî için : «Münker hadisler rivayet eder» demektedir. Ukaylî İmam Ahmed'in bu sözünü birinci mânaya münker kabul ederek Teymî'yi mecruh kabul etmiştir. Halbuki bu zat muhaddislerin cumhuru-na göre mevsûktur (132).

Berdicî'nin, Yunus b. Kâsım el-Hanefî hakkındaki «münkeru'l-hadistir» şeklindeki tavsifi cerh sayılmamıştır (133).

Dikkatsizlik ve acelecilikten kaynaklanan hatalara örnek olarak da Zehebi'nin, aslında mechûl olmayan pek çok râviye mechûl demesini verebiliriz. Bunun sebebi râviler hakkında derin ve etraflı bir araştırma yapmadan acele hüküm vermesidir (134).

Bilgi noksanlığına örnek olarak da cerhedenin cerh sebeplerini bilmemesi nedeniyle yaptığı hatalı cerhler verilebilir. Bunun örneklerini cerhin müfesser olup olmaması konusunu incelerken görmüştük.

S O N U Ç' :

Ricâl kitaplarında birtakım haksız, tarafgir, hatalı cerh ve ta'diller yer almaktadır. Bunlar cerhedenin müteşeddid, mecruh, mezhep mütassıbı, dikkatsiz oluşu veya cerhettiği kişiye düşmanlık beslemesi gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır. Hadis ilminde İmam lâkabıyla anılmağa lâyık görülmüş olan muhaddisler dahi bazan cerh ve ta'dilde tarafsız kalamamışlardır. Ta'dilde isabetsizlik ise tesâhülden, aynı mezhebe mensup olmaktan veya dostluktan ileri gelebilir. Fakat ta'dilde isabetsizliğin örneklerine, tesâhülden kaynaklananlar dışında pek fazla rastlanmamaktadır. Buna dayanarak diyebiliriz ki cerh, ta'dile nisbeten daha fazla istismar

(131) Münkerin tarifleri hakkında geniş bilgi için bkz : Koçyiğit, Talât, hadis İstılahları, Ankara, 1980 287 - 291.

(132) Hedyüssârî, 436.

(133) A.e. 455.

(134) Örnekler için bkz : Tehânevî, Kavâid, 351 - 392.

edilmiştir. Bu da istismar konusu olarak cerhın daha müsaid olmasından ileri gelmektedir.

Cerh ve ta'dil kitaplarından râvilerin durumunu tesbit edeceklerin, cerh ve ta'dildeki tarafgirlik ve hatalara karşı çok dikkatli olup, aynı râvi hakkında birden çok ve değişik kaynaklara müracaat etmeleri gerekir. Böylece isabetli bir karar vermek mümkün olacaktır. Çünkü aynı hata ve istismarı birden fazla âlimin yapmış olması hemen hemen imkânsız gibidir. Zehebî bu hususa şu sözleriyle dikkati çeker : «Hadis âlimlerinden iki kişi, zayıf bir râvinin mevsûk sayılmasında ittifak etmemişlerdir (135).

Râviler hakkındaki cerh ve ta'dilin tenkidi ve isabetli olup olmadığının etraflı bir şekilde araştırılması; sadece hadislerin sahih olup olmayanlarını birbirinden ayırabilmek için değil, kul hakkından kurtulmak bakımından da önemlidir. Elden gelen araştırma ve tenkid gayreti gösterilmeden râviler hakkında hüküm verildiği takdirde, mecruh olmadığı halde cerhedilen râviler sayınsınca bu mânevî mes'ûliyet artacaktır. İbnu Dakîk el-İd, rical tenkidinin uhrevî sorumluluğuna ve insan şahsiyeti üzerindeki zararlı tesirlerine şu sözleriyle işaret etmektedir : «İnsanların şeref ve şahsiyetleri ateş çukurlarıdır. Onların kenarlarında muhaddisler ve hâkimler vardır» (136).

Muhaddisler tarafından kesin değerlendirmesi yapılmamış hadisler hakkında, ancak rical kitaplarından faydalanarak (sened tahlili yapılmak suretiyle) hüküm verilebileceği gözönüne alınırsa, cerh ve ta'dilin tenkidi konusunun, eskimiş ve zamanı geçmiş bir mesele olmayıp aktüalitesini her zaman koruduğu rahatlıkla söylenebilir.

(135) Sehâvî, a.g.e. 3/359.

(136) Sübkî, a.g.e. 2/18.